

Nitko više ne zamišlja drugačiji svijet

Ivana Perić

15.06.2018. 08:33

Kultura

Foto: I.P.

Antonio Šiber, znanstveni savjetnik na Institutu za fiziku:

"Specijalizacija nije posljedica toga što u njoj postoji šira korist za društvo, nego konkretna korist za profit. Umjesto da znanost i obrazovanje uvjetuju kakva bi

ekonomija trebala biti, ekonomija uvjetuje kakvo obrazovanje i znanost trebaju biti. Javni interes je postao prosta riječ zato što se ne može monetizirati. Nitko više ne govori 'pad', nego 'negativni rast', toliko je ukorijenjena fantazija o rastu. Najgore je što se propaganda o 'najboljem od svih svjetova' prodaje populaciji koja više ne može zamisliti drugačiji svijet."

*Antonio Šiber je znanstveni savjetnik na Institutu za fiziku u Zagrebu i voditelj kolegija Molekularna biofizika na doktorskom studiju fizike na zagrebačkom Prirodoslovno-matematičkom fakultetu. Objavio je više od pedeset radova u međunarodnim znanstvenim časopisima te knjige Svemir kao slagalica (2005), Problem promatrača (2009) i Cellular Patterns (2017.). Bavi se i znanstvenom vizualizacijom, a mnoge su njegove ilustracije objavljene na naslovnicama znanstvenih knjiga i časopisa. Za sebe kaže kako je fizičar po zvanju i do sad redovno plaćenom djelovanju, ali mnogo toga po zanimanju, o čemu često piše na svojoj stranici **Konstrukcija stvarnosti – Dokument o stvaranju jednog od mogućih svjetova**.*

*Posljednji smo puta **razgovarali** prije dvije godine, ali mnogo je razloga za novi intervju. Nalazimo se na Institutu za fiziku, pričamo o ekonomskim dogmama koje guše znanost, inzistiranju na specijaliziranju, izvrsnosti i produktivnosti, korporativnom instrumentaliziranju znanosti, rastu pseudoznanosti i anti-znanstvenih pokreta, ali i mogućnosti drugačijeg razmišljanja i ideji otpora.*

Čini se da je ideja o specijaliziranju značajno zgrabila znanost i obrazovni sustav. Što misliš o specijaliziranju i uskom usmjeravanju?

Prevodio sam nedavno **Nietzschea**, *O budućnost naših obrazovnih institucija*. On u toj seriji predavanja iz davne 1872. godine piše o problematičnoj budućnosti njemačkih

institucija. Mnogo toga što detektira u tom tekstu problem je i danas. Jedan od tih problema je iznimno uska specijalizacija ljudi koje obrazovne institucije "proizvode" s prvenstvenim ciljem stjecanja bogatstva. Nietzsche još 1872. godine shvaća da je budućnost obrazovnog sustava nepovoljno određena podređivanjem ekonomskim interesima, na račun onoga što je smatrao širim poljem kulture. Obrazovanje gubi značenje u kontekstu stvaranja pojedinca koji je na širi način odgovoran i zaslužan za boljitak društva i samog sebe, a ne isključivo kroz proces stjecanja i zarade. Proces koji se specijalizacijom događa je brzo izbacivanje kadra koji će onda uprihodovati što je više moguće, mnogo više za one s vrha nego za sebe, naravno.

Neki vid specijalizacije je ipak potreban.

U obrazovanju je specijalizacija do neke mjere nužna. Toliko je kulture i znanja nataloženo da to nitko danas ne može sve pojmiti. Problem koji se događa je zapravo problem reduciranja vizije obrazovanja i njegovog šireg društvenog konteksta. Specijaliziramo li čovjeka zato što mislimo da je to u interesu društva i njega samoga, ili zato što je to u interesu stjecanja, i to prvenstveno onog malog broja ljudi koji kontroliraju profit?

Usko obrazovanje lišava čovjeka višestrukih perspektiva. Danas je čovjeku iz prirodnih znanosti, fizičaru primjerice, teško razgovarati sa sociologom ili teoretičarom književnosti. Iz tog nerazumijevanja i ograničenog pogleda na svijet, i jednog i drugog, proizlazi neka vrsta promašenog podcjenjivanja, koje nije na korist društva. Pogotovo u prirodnoj znanosti postoji tendencija prema pojednostavljivanju gledišta, prema redukciji. U fizici postoji ideja o velikoj unifikaciji svega, svih sila, iza svemira stoji jedan elementarni princip iz kojega proizlazi sve. Stoga se prirodnjacima često ono što ljudi iz humanistike i društvenih znanosti tumače čini kao nepotrebno lamentiranje. To je često pogrešno. O društvima, ekonomskim odnosima i psihologiji ne može se razmišljati kao o nečemu što proizlazi iz jednog sveobuhvatnog fundamentalnog principa. To jednostavno ne funkcionira tako, već zahtijeva mnogostruko uvezana gledišta.

Pridonosi li tako specijaliziranje i segregaciji, kroz tu vrstu nerazumijevanja i pasivizaciju koja proizlazi iz nemogućnosti višedimenzionalnog promatranja stvari, pa time i kolektivnog poistovjećivanja i zalaganja?

Apsolutno, ali to ima i svoju mračniju stranu. Iz ekonomsko profitne paradigme koja se uvukla u obrazovanje, sada se definira obrazovanje na ono koje nije korisno i ono koje jest korisno. U tom smislu, teoretičar srednjovjekovne francuske književnosti nije koristan, dok je programer svinjskih ušiju za aplikacije na mobilnim uređajima iznimno koristan. Specijalizacija nije posljedica toga što u njoj postoji šira korist za društvo, nego konkretna korist za stjecanje profita. Obrazovanje za tržište zapravo je način prihvaćanja sadašnjeg stanja raspodjele moći i načina na koje se ono održava.

Zanimljivo je da uz sve skepse prema znanosti koje su se pojavile redovito izostaje skepsa

Je li onda ono što nam se prikazuje kao reforma samo usklađivanje obrazovanja s tržišnim trendovima? Kako

Bez obzira na groznu situaciju u znanosti kod nas, na očite trendove korupcije Sveučilišta i Akademije, ja, barem općenito, imam nadu u znanost. Znanost je velika, znanost je najbolje što imamo upravo zato što se iznutra može korigirati i unaprijediti, nije neupitna dogma. Ali ona ne postoji u spoznajnom vakuumu, nego u konkretnom društvu i toga bi se znanstvenici češće morali prisjetiti

*prema poduzetničkim
anđelima koji nam svima
objašnjavaju da treba
puno učiti da budemo
nečiji robovi, to se
nekritički prihvaća, toliko
je snažno utvljena ta
ideologija. Ali onda se
skepsa manifestira na
najčudnijim mjestima,
uključujući i znanost*

u tom kontekstu analiziraš kurikularnu reformu?

Jest, ali to je dugogodišnji trend. Nije to ni uvijek posebno osviješteno, od strane onih koji reforme propagiraju, koji se često samo furaju na trendove, posve nekritički. Počevši od prve zamisli o kurikularnim reformama, sve je isto i svima je ista mantra o "školi za život", nečemu što je "realno potrebno". Ako ih pitaš zašto je realno potrebno, reći će da je potrebno da bi se zaposlio, da je to škola za potrebe tržišta. A gdje je škola za potrebe čovjeka? Došlo je do velikog obrata vrijednosti.

Čitava današnja ekonomija, tržište i snaga tehnologije koja omogućava silno gomilanje novca, istječu iz znanosti i obrazovanja. Umjesto da znanost i obrazovanje sada uvjetuju kakva bi ekonomija i novi svijet trebali biti, profit i pohlepa uvjetuju kakvo bi obrazovanje i znanost trebali biti. Sve to da bi se cijeli profitni ciklus nastavio, i poduprlo ono "realno", a zatrla ono što je "apstraktno" i "imaginarno", u prijevodu ono što se ne može jednostavno utržiti. To se vidi i u onom vječno utvuljivanom pitanju – "tko bi to plaćao?" Ljudi više ne razmišljaju izvan toga "tko bi to platio", a vizija novca koju imamo je posve ograničena.

Na koji je način vizija novca koju imamo ograničena?

Novac je navodno nešto realno, ali stvara se na potpuno imaginaran način, u bankarskim centrima moći koji napuhuju balone virtualnih financija koji potom u sebe uvlače vlasništvo i realnu ekonomiju, zemljišta, vodne resurse, rude, itd. To je perverzna zamisao o navodno realnoj ekonomiji. Nitko danas ne može zamisliti drugačije značenje novca od onoga koje nam se propagira i utvuljuje. Novac je zapravo vrijednost koju moramo društveno definirati. Koliko vrijedi tvoj rad s prijateljem koji ima problema s pripremanjem za ispit, koliko vrijedi pomaganje nekome tko je na dnu društva, koliko vrijedi tvoje postojanje? Moralo bi se vratiti moć novca kroz njegovu redefiniciju u javnost, u ljude, u društvo, oteti ga iz kontrole onih koji ga napuhuju i okreću i koriste protiv širokog društvenog interesa. Oni danas uvjetuju i obrazovanje i kulturu i znanost.

Spomenuo si vraćanje novca u javnost. Da se zamijetiti kako je pojam javnog interesa i koncept *javnog* bilo čega gotovo nestao.

Javni interes nam se prikazuje kao izmišljotina zato što se ne može monetizirati. Javno nestaje jer je definiranje koncepata i propagande u rukama moćnih koji ulažu u proizvodnju onoga što je **Gramsci** nazivao "zdravim razumom". Sav se njihov interes prikazuje kao navodno "zdrav razum", kao skoro prirodno-znanstvena nužnost. Tako je danas posve normalan i naširoko prihvaćen i utvuljen stav da oni najbogatiji budu oslobođeni poreza. To je zdrav razum, zar ne? Tako je i javni interes postao prosta riječ.

*Pravo pitanje nije samo
koliko nam je bolje, nego
koliko bi nam dobro
moglo biti uz sadašnju
moć znanosti i
tehnologije. Novi
optimisti, pored svih
postotaka koje pokazuju,
uporno skrivaju jedan od
temeljnih podataka, a to
je da su moć i vlasništvo
danas u rukama
nevjerojatno malog broja
ljudi*

"Što hoće ti ljudi koji misle da u životu ima više od stjecanja? Kakva su to prava koja traže, a koja nisu zaradili? Tko će platiti to njihovo javno?", tako se postavlja taj diskurs. A građani, primjerice, nemaju pojma koliko je *javnog* novca utučeno u sanaciju banaka nakon kraha 2008. godine. To su globalni trendovi, ali kod nas postoji i poseban otpor prema javnom i zajedničkom zbog ciljano stvaranih asocijacija na prošli sustav koji je označen kao vječni neprijatelj i tamnica naroda. Sve to u interesu profitera, političara, nacionalista, Crkve. Danas više u javnosti skoro da i nemamo ljude koji o javnome drukčije promišljaju. Više nema ni okvira i koncepata u kojima bi se moglo drugačije razmišljati i komunicirati takve ideje, a i to je zasluga obrazovanja i propagande, naravno.

Jezik je tu veoma bitan, posvetimo se i toj temi. Dio je to novogovora, preplavljenosti eufemizmima, riječima koje, kako je to definirao George Carlin, izbijaju život iz jezika. Takav nas jezik pasivizira. I sam si dosta pisao o tom novogovoru...

"Svrha Novogovora nije bila samo da omogući medij izražavanja svjetonazora i umnih navada svojstvenih sljedbenicima INGSOC-a, nego da učini sve druge načine mišljena nemogućim", piše **Orwell**. On je, pišući o novogovoru, uglavnom mislio na Sovjetski Savez i iz njega se inspirirao za ekstremne totalitarne ekstrapolacije komunizma, ali je zanimljivo da se najtotalitarniji novogovor događa unutar današnjeg liberalnog koncepta i "slobodnog" tržišta - koje naravno nije slobodno - čitavi državni aparati rade u službi nekolicine najbogatijih. Nitko više ne govori "pad", sad se kaže "negativni rast", toliko je duboko ukorijenjena fantazija o rastu. Neprestano slušamo o BDP-u, postocima, iako velika većina ljudi nema pojma što znače ti brojevi.

Nauštrb čega rastemo, može li se beskonačno rasti? To napuhavanje, ta ekonomija u "onostranom", ekonomsko-religioznom prostoru beskonačnog rasta direktno iscrpljuje stvarne vrijednosti, ograničene resurse, ekosustav. Najgore je što je propaganda o ovom, navodno "najboljem od svih svjetova", zaživjela u populaciji do te mjere da više nitko ne može ni zamisliti drugačiji svijet. U dobu tehnologije i sve veće dostupnosti svega, ljudi zapravo sve manje razumiju svijet i sve manje mogu pojmiti drukčiju stvarnost. Društvo

Obrazovanje gubi značenje u kontekstu stvaranja pojedinca koji je na širi način odgovoran i zaslužan za boljitak društva i samog sebe, a ne isključivo kroz proces stjecanja i zarade. Proces koji se specijalizacijom događa je brzo izbacivanje kadra koji će onda uprihodovati što je više moguće

stalnog spektakla, hipnoze i propagande potpuno je iscrpilo moć imaginacije.

Pričajući o "najboljem od svih svjetova" treba svakako spomenuti i tzv. "optimističku znanost", koja nam kroz statistike koje donose autori poput Hansa Roslinga i Stevena Pinkera poručuje kako nam zapravo "nikad nije bilo bolje".

Pravo pitanje nije samo koliko nam je bolje, nego koliko bi nam dobro moglo biti uz sadašnju moć znanosti i tehnologije. Novi optimisti, pored svih postotaka koje pokazuju, uporno skrivaju jedan od temeljnih podataka, a to

je da su moć i vlasništvo danas u rukama nevjerovatno malog broja ljudi. Govoriti o tome da je siromašnima, donjoj milijardi ili dvije, puno bolje zato što imaju 25 centi više po glavi je, naravno, važno, jer tim ljudima to nešto zbilja i znači, ali cijelo vrijeme propuštati reći da svi ti ljudi zajedno imaju jednako novca kao i stotinjak ljudi koji su na vrhu, je

najobičnija prevara i apologija današnjeg sustava koji je fundamentalno nepravedan, u samim svojim temeljima.

Što nas je više i što standard više raste postavlja se i pitanje utjecaja na ekosustav koji nas sve podržava. Je li moguće zamisliti manji otisak na ekosustav od onoga što ga proizvodi sadašnji sustav stjecanja profita? Sigurno jest. Ali novi optimisti rijetko pišu o tome. Nije slučajno da je **Hans Rosling** većinu svojih zapaženih predavanja držao u velikim bankama i korporacijama, a da **Bill Gates** njegovu knjigu *Factfulness* dijeli studentima. Bankaru koji vidi koliko je svijet bolje mjesto, mnogo je lakše sjesti u gigantsku jahtu i potrošiti tonu goriva za jedan sat.

"Činjenica da živim za mene znači puno više od činjenice da proizvodim, i to u određenoj kategoriji za koju sam obrazovan i unutar koje dobivam plaću." (Foto: I.P.)

Pričali smo sada o optimističkoj znanosti. Ali u posljednje se vrijeme znanost, znanstvena metoda, znanstven način razmišljanja, ideja znanosti općenito – nalaze usred velikih previranja. Manjak povjerenja u sve i strah od svega zasigurno je pogurao recentni procvat pseudoznanosti i bujanje intuitivnog baljezganja – od ravnzemljaša do pokreta protiv cijepjenja – a takve skepse redovno hrani političko i korporativno instrumentaliziranje znanosti. Kako ti vidiš situaciju, što je sve do ovoga dovelo?

Zanimljivo je da uz sve skepse prema znanosti koje su se pojavile redovito izostaje skepsa prema poduzetničkim anđelima koji nam svima objašnjavaju da treba puno učiti da budemo nečiji robovi, to se nekritički prihvaća, toliko je snažno utuđljena ta ideologija. Ali onda se skepsa manifestira na najčudnijim mjestima, uključujući i znanost. Većina je tih pobuna potpuno promašena, a zbog njih, uzmimo samo pokret protiv cijepjenja, redovito pati javni interes. U hrvatskom je kontekstu donekle zanimljiva i veza katoličkog pravovjerja, pseudoznanosti i skepse prema znanosti. To ne treba, naravno, nimalo čuditi jer su crkvena dogma i znanstvena

Počevši od prve zamisli o kurikularnim reformama, sve je isto i svima je ista mantra o "školi za život", nečemu što je "realno potrebno". Ako ih pitaš zašto je realno potrebno, reći će da je potrebno da bi se zaposlio, da je to škola za potrebe tržišta. A

spoznaja esencijalno nepomirljive, što god vam pričali o tome. Čuda, zagovor svetaca i anđeli nisu pomirljivi s prirodnim zakonima koji ne poznaju takve iznimke. Kod nas se pojavio i koncept "katoličkog znanstvenika". To je valjda onaj koji može misliti u znanstvenim okvirima, ali ako se to ne protivi katoličkoj dogmi. Ovo je u nedavno vrijeme postalo važno u kontekstu "početka života začecem", gdje "katolički znanstvenici", naravno, jedini imaju ispravno mišljenje o tome.

gdje je škola za potrebe čovjeka?

Porastu skepticizma prema znanosti, doprinijela je nažalost i sama znanost. Svjedočimo značajnoj korupciji znanosti, posebno u sektorima gdje je ona potencijalno isplativa, primjerice u području proizvodnje i patentiranja lijekova, gdje se studije sve češće obrađuju namjerno statistički nekorektno, tako da pokažu željene ishode. To je potpuno protivno duhu spoznaje i znanosti, a sukladno duhu pohlepe i stjecanja. Treba pri tome reći da se lijekovi proizvode na ogromnoj podlozi javne znanosti, znanja i istraživanja koja se proizvode na javnim sveučilištima i institutima, ali su profiti od lijekova vrlo privatni, a njihove cijene potpuno sumanute. Sve to smanjuje povjerenje u znanost i anti-znanstveni pokreti na tom području pogubne veze profita i znanosti, lako nalaze ubojitu municiju.

Govoriti o tome da je siromašnima, donjoj milijardi ili dvije, puno bolje zato što imaju 25 centi više po glavi je, naravno, važno, jer tim ljudima to nešto zbilja i znači, ali cijelo vrijeme propuštati reći da svi ti ljudi zajedno imaju jednako novca kao i stotinjak ljudi koji su na vrhu, je najobičnija prevara i apologija današnjeg sustava koji je fundamentalno nepravedan, u samim svojim temeljima

Slična se situacija vidi i na modelu znanstvenog publiciranja koji spiralira izvan kontrole. Znanstvenici koji uglavnom rade u javnim institucijama, financirani od javnog novca, proizvode znanost koja se objavljuje u prestižnim časopisima, u kojima opet javni znanstvenici volontiraju kao recenzenti, a privatne kompanije onda ubiru ogromne svote novca od tog sadržaja koji bi trebao biti javan. Taj javno proizvedeni, a privatno preuzeti sadržaj za velike svote otkupljuju knjižnice, opet javnih, institucija te se novac iz javno financiranog sektora na veliki broj načina naprosto prelijeva privatnim korporacijama na štetu javnosti koja bi morala imati mnogo više koristi od *svoje* znanosti. Ta je proizvodna i profitna paradigma preuzela znanstvenu kulturu objavljivanja i dovela do proliferacije znanstvenih časopisa i radova u kojima se objavljuje sve i svašta pa cijeli taj "enterprise" sve više slični posve poznatoj utrci za

produkcijom i profitom pod svaku cijenu. Profitni kriterij zamjenjuje spoznajni i to je pogubno za sve.

Možeš li se uopće pobuniti, oduprijeti tome, unutar samog sustava?

Dosta teško jer se danas, kako i vani, tako i kod nas, donose i zakoni i pravilnici koji tome pogoduju. Učinak znanstvenika se u nekoj mjeri svakako mora mjeriti, ali problem je u tome što je ovaj sustav otišao predaleko i on dugoročno vodi sve većoj korupciji znanosti. A igrati po pravilima donekle valjda moraš, moraš "proizvoditi" jer se tiče i samog tvog posla, mogućnosti za rad, uvjeta za napredovanje, itd. Kod nas je dodatni problem netransparentno javno financiranje znanosti. I ovdje svjedočimo ciljanom novogovoru. Ono što se u Hrvatskoj danas predstavlja "izvrsnim", u znanstvenom postotku ne da nije izvrsno, nego ne valja ništa. Kod nas se javne institucije razvaljuju iznutra, korupcija se vidi iz načina provedbe natječaja, konkretnih sukoba interesa, nepotizma, ortaštva – da ljudi

koji odlučuju o centrima izvrsnosti kasnije u istima rade, jedni drugima dijele novake, biraju se u akademije, itd.

Bez obzira na groznu situaciju u znanosti kod nas, na očite trendove korupcije Sveučilišta i Akademije, ja, barem općenito, imam nadu u znanost.

Znanost je velika, znanost je najbolje što imamo upravo zato što se iznutra može korigirati i unaprijediti, nije neupitna dogma. Ali ona ne postoji u spoznajnom vakuumu, nego u konkretnom društvu i toga bi se znanstvenici češće morali prisjetiti.

Ovaj smo razgovor počeli pričajući o specijalizaciji. Tvoj je rad i život potpuno suprotan primjer – slikaš, pišeš fikciju, putuješ, fotografiraš, prevodiš filozofske tekstove i haiku.... Fizičar po zvanju, mnogo toga po zanimanju. Što te inspirira, što hrani tvoj kontinuirani interes, kao i želju da ga dijeliš s drugima?

Ja živim pa usput u tome svašta bude. Činjenica da živim za mene puno više znači od činjenice da proizvodim, pogotovo u određenoj kategoriji za koju sam obrazovan i unutar koje dobivam plaću. Čovjek si ne smije dozvoliti da se reducira u ono na što bi ga drugi htjeli reducirati. Živjeti znači živjeti raznoliko. Mene zanima kako bi se moglo živjeti, kako je živio **Monet, Da Vinci**... Da bih iskusio tu pluriperspektivnost, istražujem, a zapravo živim. Život je jedan, prisutnost smrti navodi nas da crpimo potencijal života.

Bela Hamvas kaže: "Entuzijazam, užaren od blizine smrti, ono je što bih volio nazvati budnošću. Ne prijanjati ni uz što što je sporedno i suvišno, pogotovo ne uz nešto što je posjed i vlasništvo, vrlina i zasluga, uzvišenost i izvrsnost, prilika i razlog za gordost i taštinu. Nikakva viška znanja i šepirenja i starmalosti, nikakvih tajnih skladišta i skrovišta, skrivenog blaga, štedne knjižnice, životnog osiguranja, skladišta namirnica. Što više ima čovjek je siromašniji. *Sannyasin* nema ništa osim svog zanosa." Ima Hamvas pravo i nikakvoj pohlepi, stjecanju i ropstvu ne smijemo dopustiti da uguši život. Upravo zato se i treba zalagati za pravedniji svijet koji nas ne porobljava i ne posjeduje.

Orwell je, pišući o novogovoru, uglavnom mislio na Sovjetski Savez i iz njega se inspirirao za ekstremne totalitarne ekstrapolacije komunizma, ali je zanimljivo da se najtotalitarniji novogovor događa unutar današnjeg liberalnog koncepta i "slobodnog" tržišta - koje naravno nije slobodno – čitavi državni aparati rade u službi nekolicine najbogatijih

Članak je objavljen u sklopu projekta "Vladavina prava" koji sufinancira Agencija za elektroničke medije (Fond za poticanje pluralizma i raznovrsnosti elektroničkih medija).

Ključne riječi: obrazovanje, nepotizam, kapitalizam, korupcija, jezik, znanost, medicina, društvo, ekonomija, kultura, fizika, antonio šiber, novogovor, pseudoznanost